

Александра Р. Лончар Раичевић*
Филозофски факултет**
Универзитет у Нишу

О АКЦЕНАТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ГОВОР ДИЊАША)

На основу теренских истраживања обављених на територији румунског дела Баната, у местима: Рудна, Дињаш и Сенђурађ, прикупљен је материјал који је послужио за анализу прозодијских карактеристика наведених говора. У овом раду биће приказани инвентар и дистрибуција прозодема у говору села Дињаша у Румунији, који одликује новоштокавска акцентуација са четири акцента, и непотпуно извршено преношење. На плану прозодије присутан је велики утицај румунског језика који се огледа као: губљење дистинкција у квалитету дугих акцената (*војска, леђа, била*) и у квалитету кратких акцената (*крџет, стдлица, пдбегли*), затим – дужење краткоузлазног акцента уз неутрализацију тонског обележја (*долазио, уплашио, шóфер*) и скоро доследно укидање поста акценатског квантитета (*види, крџе, сећа* – 3. лице презента).

Кључне речи: српски говори у Румунији, румунски Банат, прозодија, акценатски систем.

1. УВОД

Познато је да Банат представља мултиетничку и мултилингвалну средину у којој је „непрекидни вишевековни контакт и/или суживот банатских Срба са румунским банатским живљем, који траје практично од доласка Јужних Словена на Балкан, имао за последицу међусобне

* aleksandraloncar@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

утицаје који су оставили видне трагове у говорима банатских Срба и Румуна“ (Радан 2009: 289–302). Међусобни утицаји и интерференције, на лингвистичком плану, по правилу обухватају различите нивое језичке структуре (фонетски, морфолошки, синтаксички, лексички). Овај рад представља опис прозодијског система српских говора румунског дела Баната, првенствено са синхронијског аспекта, док се дијахронијски подаци наводе у примерима када је њихово присуство неопходно.

2. РАНИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Лингвистички подаци о Србима у Румунији, посебно када је реч о прозодијском нивоу језичке структуре могу се окарактерисати као веома оскудни.

На основу података које наводи Биљана Сикимић у зборнику радова *Српска национална мањина у Румунији*, који је изашао у Београду 1996. године налази се библиографија радова о језику Срба у Румунији до 1990. године са око стотинак наслова. Радови лингвиста са наших простора заступљени су са свега десетак наслова, а то су углавном теренска истраживања Павла Ивића..

Најзначајнија лингвистичка студија у међуратном периоду јесте рад о карашевском говору слависте Емила Петровића 1935, а интензивнија проучавања почињу шездесетих година радовима М. Живковића, Б. Берића и В. Вескуа, који су објављени у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику¹.

Посебно место припада румунском лингвисти српског порекла Милету Томићу, чији су најзначајнији дијалектолошки радови објављени у оквиру серије САНУ „Српски дијалектолошки зборник“: *Говор Свиничана* 1984. и *Говор Радимаца* 1987².

Затим у Румунији наступа новија генерација лингвиста, на челу са Михајем Раданом, који је резултате својих обимних теренских истраживања објединио у студији која представља дијалектолошки опис фонетике и фонологије карашевских говора, где се прате промене у карашевским говорима током двадесетог века. Описујући карашевске говоре Радан истиче да су „у свим сегментима видљиви трагови *румунског* утицаја, али је он најјачи у лексици, акценатском и фонолошком систему“ (Радан 2009). Позивајући се на Ивићева

¹ Наведено према Сикимић 2003.

² Исто.

истраживања, он наводи да се са великом вероватноћом може потврдити да је под утицајем румунског једноакценатског система упрошћен карашевски двоакценатски систем, при чему је до упрошћавања дошло не само губљењем квалитативне (интонационе), већ и квантитативне опозиције, тако да данас у карашевским говорима имамо један експираторни акценат (Ивић 2001: 279).

3. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

Полазећи од резултата досадашњих истраживања и констатација које се односе на прозодијски систем и говор Срба у Румунији, најпре ћемо се осврнути на констатацију коју наводи Victor Vescu (Веску 1976: 119) на основу претходних истраживања српских говора у румунском делу Баната да „у srpskohrvatskim govorima u Banatu postoje četiri akcenatska sistema: jednoakcenatski sa ekspiratornim akcentom u krašovanskom govoru i u Svinici, dvoakcenatski, sa dva silazna akcenta u Ljupkovi, Rekašu i „Banatskoj Crnoj Gori, troakcenatski sa dva silazna i jednim dugouzlaznim u Klisuri, i četveroakcenatski, kao u standardnom jeziku, u srpskim govorima u Timiškoj županiji, koji pripadaju šumadijsko-vojvodjanskom govoru.“

На основу Живковићевих тврдњи већина Срба у румунском делу Баната говори шумедијско-војвођанским дијалектом који је подељен у три локална типа: први, северни који обухвата села северно од Темишвара и Поморишја, други, централни, који се простире између Тамиша и Балканских планина и трећи, јужни, који обухвата поједина села у Дунавској долини (Живковић 1976: 274–275).

Говор Срба Дињаша³, који је предмет овог рада, уклапа се у дијалекатску слику шумедијско-војвођанских говора. У оквиру граница овог говора, опет се могу разликовати два говорна типа: „тамишки у простору од тока Бегеја ка југоистоку, све до границе смедеревско-вршачког дијалекта, и кикиндски, на северу Баната“, с тим да тамишки говорни тип има особине које га приближавају косовско–ресавским говорима јер се често могу јавити примери са силазним акцентима изван првог слога (Ивић 1985).

³ Дињаш је место које се налази у оквиру општине Улбеч у Тимишкој жупанији, 29 километара југозападно од Темишвара. Има 959 становника, од чега 399 Срба (41, 61 %).

Према наводима Ивића, Бошњаковића и Драгин говори Рудне, Дињаша, Семартона, Иванде, Гада и Чавоша сврстани су у тамишку зону (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 60–63).

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду дијалекатско поднебље којем припада говора Дињаша, циљ овог истраживања је да се утврди инвентар и дистрибуција акцената, затим сагледа однос староштокавске и новоштокавске акцентуације и најзад, утицај румунског језика на акценатски систем српских говора.⁴

Корпус за анализу сачињен је од таранскрипта спонтаних разговора 4 информатора из Дињаша који траје око 200 минута. Материјал је сниман јуна 2016. године.

У раду ће бити презентован прозодијски материјал разврстан на основу судбине акцената у следећим позицијама:

1. " иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)
2. " акценат у медијалној позицији
3. ^ акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими)
4. ^ акценат у медијалној позицији иза краткоће
5. " иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)
6. " акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине
7. ^ акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)
8. ^ акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

4.1. СУДБИНА "ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

Тип *сестрă*

Померањем" акцента са отворене ултима на краткоћу добијен је краткоузлазни акценат: *дѐца, дѐшла, жѐна, мѐгла, мѐја, пѐшла, прѐшла, слѹжба*.

⁴ Павле Ивић истиче да су: нестајање интонационих особина, губљење квантитета под акцентом и скраћивање дугог акцента на финалном вокалу, појаве које су се развиле под утицајем суседних румунских говора (Ивић 1956: 152).

Под утицајем румунског језика, који не познаје тонске опозиције дошло је до промене краткоузлазног акцента у краткосилазни: *вòда, дòшла, жèна, ѝшли, јèдно, мòгла, кòњи, òна, òтац, сèстра, сèло, тр̀бух*. Код овог акценатског типа бројчано предњаче примери у којима је извршено метатаксичко преношење. Поред наведених акценатских реализација у овој позицији јавља се и прозодема у којој је присутна својеврсна неутрализација тонског обележја (*òна, ѝшла, мòгла*)

Слична појава забележена је и у Рудни, која се налази у непосредној близини Дињаша (Бошњаковић, Вареника 2008) Дужење акцената се јавља и у српским говорима у Мађарској: у Дески (Ракић 1998: 23–24) и Батањи (Ракић 1997: 90) у којима су кратки узлазни акценат у доста случајева прелази у полудуги узлазни.

Тип *човèк*

Померањем краткосилазног акцента са последњег затвореног слога на претходну краткоћу најчешће су добијени краткоузлазни или краткосилазни акценат. Метатонијско преношење забележено је у примерима: *јèзик, мòмак, òтац*, а метатаксичко, које је чешће, јавља се у речима: *дàнас, јèдан, јèсам, мòгли, чòвек*. Као и у примерима са отвореном ултимом и у овој позицији присутно је дужење слогова са потирањем тонских опозиција: *òтац, пòтоп*.

Тип *моти́ка*

Када је реч о краткосилазном акценту у медијалној позицији, срећемо слично стање као што је забележено у селу Рудна (Бошњаковић, Вареника 2008) где је краткоузлазни акценат иза краткоће доследно захваћен новоштокавским померањем, а при том је број примера са метатонијом мањи од оних који су накнадно примили силазну интонацију:

Метатонијско преношење забележено је у примерима: *бòлело, говòрила, гòспòдину, зàпòслен, кòмшија, ѝсправим, кòшуља, љ̀уштика, нèдеља, нòсила, òтвореним, òтишла, рòдитељи, стòлица*.

Метатаксичко преношење јавља се у следећим случајевима: *àвлија, бòгатог, вòзила, дàнашњег, дòлазиш, дòносиш, ѝмала, ѝстòварим, јèзиком, кòмшије, лèжала, лèжали, м̀узика, њèгова, пàмука, пòбегла, пòбегли, сàшила, тол̀узина, ѝмели, ѝспели, хàљине*.

Ретки су примери са старим местом акцента у овој позицији: *на̀ближй̀ји, старй̀ји, ув̀ати, ув̀атиш*.

У поменутој позицији забележен је и четврти акценатски тип који је у литератури у којој је обрађивана слична тематика окарактерисан као кановачки акценат (Бошњаковић, Вареника 2008): *богато, говору* (3. л. презент), *долазио, су дошли, директор, другарице, закољем, затвореним, затворене, имали су, имају, ишли, ишао, кошуље, крстили, намазан, да наместу, намножу* (3. л. презент), *они направу, да напуну, напунила, натоварио, нестану, носили, његови, смо одсекли, однели, ожењен, да се оплоди, оправи, оркестар, остала, останемо, остану, отишо, отишли, очисту, побегнеш, побегла, погачом, су подигли, помогне, смо прелазили, прелазимо, се претопи, принуђени, да разрушу* (3. л. презент), *седели, створу* (3. л. презент), *срушу* (3. л. презент), *станемо, се уплашио, шофер*.

Наведене позиције у којима је забележено дужење акцената, јасно потврђују да се овај акценат среће у кановачкој позицији, али и изван ње, па је сасвим оправдано тумачење које наводе Бошњаковић и Вареника „да је реч о специјалном дужењу насталом у процесу нарушавања прозодијског система“. Међутим, када је реч о квалитативним особинама поменуте прозодеме долазимо до другачијих закључака од претходних истраживања, који указују на то да је реч о експираторном акценату, а не о дугоузлазном акценату. Овакве тврдње износимо најпре на основу слушне перцепције, а затим и акустичких мерења и параметара које смо добили у програму специјализованом за обраду говора PRAAT⁵.

Познато је да важну улогу у дистинкцији између узлазних и силазних акцената одлучујућу улогу има тонски однос између акцентованог вокала и оног у наредном слогу. Код узлазних акценат други слог је знатно виши од акцентованог, док код силазних акцената акцентовани вокал тонском висином изразито надмашује вокал слога иза акцената. Код кратких акцената ово је довољан и једини чинилац, а код дугих акцената тонско кретање у самом акцентованом вокалу игра врло значајну улогу. Прозодему у којој је забележено дужење краткоузлазног акцената (у говору Дињаша) одликује потпуно равна тонска линија, како на акцентованом тако и на наредном наглашеном слогу и трајање које просечно износи 135 милисекунди. Ови подаци упућују на закључак да није реч о дугоузлазном акценату⁶.

⁵ PRAAT (верзија 6.0.14, BOERSMA & WEENICK 2016).

⁶ У наредним истраживањима говора румунског дела Баната више пажње биће посвећено фонетско-фонолошкој вредности акцената, посебно природи и ареалу прозодеме коју смо у овом раду окарактерисали као *експираторни акценат*.

Говорећи о процесу ликвдације фонолошког тона у банатским говорима под утицајем румунског језика, Павле Ивић је констатовао да је процес у појединим местима румунског Баната толико одмакао да се може чути експираторни акценат сличан акценту призренско–тимочких говора и акценту румунског језика (Ивић 1990: 193). Овде је првенствено реч о говору темишврских Срба, код којих је румунски утицај најјачи, а у сличној ситуацији се налазе Карашевци и Свиничани, те према Ивићевим наводима, у њиховим говорима данас имамо експираторни акценат.

4.2. СУДБИНА $\bar{\text{}}$ АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

Тип *бол̄и*

Дугосилазни акценат са отворене ултимае доследно је померен на претходни кратак слог, при чему су бројнији примери са метатонијским преношењем: *д̄еце, з̄емље, с̄естре, сл̄ужбе, б̄оли, г̄ори, д̄ржи, з̄ове, з̄ову, л̄оми, с̄еди, ст̄оји, п̄ече, т̄рчи, ч̄ита; д̄ошо, н̄ашо, њ̄мо.*

Примери са силазном интонацијом: *д̄еце, м̄оје, с̄естре, т̄воје; б̄ежи, з̄ове, п̄дсти.*

Краткоузлазни је продужен у примерима: *т̄ако*

Тип *аст̄ал*

Преношење дугосилазног акцента са затворене ултимае на претходну краткоћу са извршеном метатонијом јавља се у примерима: *бр̄ојим, з̄овем, з̄овеш, њ̄мам, ј̄едан, к̄рстиш.* И у овом акценатском типу напореду егзистирају ликови са измењеним тонским опозицијама: *ј̄дног, м̄дој, м̄јом, с̄стром, с̄дим.*

Чување дугосилазног акцента на затвореној ултими јесте одлика по којој се говор Дињаша уклапа у тамишку зону банатских говора шумадијско-војвођанског типа:

аст̄ал, Бан̄ат, Бараг̄ан, бун̄ар, зан̄ат, камӣон, кол̄ач, кромп̄ир, леж̄им, ова̄ј, он̄им, пасӯљ.

Тип *дев̄ојка*

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће веома је стабилан у говору Дињаша и у већини примера је забележен непренесени акценат:

дев̄ете, дев̄ети, дев̄етога, дев̄ојка, дон̄ели, зал̄епљен, зам̄ене, запов̄еда, зашт̄ићен, из̄ађе, из̄иђем, искр̄иви, ист̄орија, исц̄еди,

киломѐтара, кокѓшкама, медицѝнска, мизѐрија, нарѓчиш, новѐмбра, обѓиђу, објасним, обрѓнице, однѐли, оплођѓва, оснѓвну, отѝднем, планѝра, покѓже, покѓјни, покѓѓру, помѓшано, попрѓкамо, похва̀љени, почѐли, препричѓва, прерѓде, примитѓвно, пројѓру, пчелѓримо, румѓнски, старѓји, ужѓива, уклѓпа, ура̀ди, фамилија.

4.3. СУДБИНА " АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

Тип дѐтѐ

Померање краткосилазног акцента на неакцентовани квантитет са отворене ултима у већини случајева реализује се као дугоузлазни акценат: бѓрали, врѓта, гла̀ва, да̀вали, дѐте, ду̀ша, зара̀дила, на̀род, сна̀га, тра̀ва.

Међутим, под утицајем румунског језика у великом броју примера јавља се и промена дугоузлазног у дугосилазни акценат, што спада у одлику која је обична и честа у говорима који су изложени румунском језику (Ивић 1990: 191–192). Наводимо примере у реченичном контексту: *Времена су била јако тѐшка. Ми смо бѓли мла̀ди; Ја немам по̀јма; Кроз годину да̀на. Они су отишли њиним пѓтом. Он је то срѐдио. Седела је во̀јска. Они нису тра̀жили. Мој свекар је тако ка̀зао. Дрва метеш на лѐђа. На прѓмер; Кући смо испрѓнили две собе; Колко месѐци; Шест дана били у ва̀гѓне; Није то бѓло као сад; Сам била врѐдна. У октѓбар. Пчеле ра̀дилице.*

Тип на̀рѓд

Померање краткосилазног акцента на неакцентовани квантитет са отворене ултима у већини случајева реализује се као дугоузлазни акценат: вѝном, вѝшак, дѐте, до̀каз, заврѓѓтак, љѓбав, љѓди́ма, за̀твор, на̀род, пѐтак, пѐтком, пѝсац, про̀зором, про̀лаз, про̀стор, ру̀чак, ру̀чком.

Тип пѓтѓли

Када је реч о медијалној позицији у свим примерима доследно је реализован дугоузлазни акценат: бѓрали, брѓнили, донесѓвала, два̀десет, жѓви́ло, изра̀дила, ка̀зало, казѝвали, ку̀пили, испрѓчала, мо̀рала, мо̀рали, мр̀зили, одра̀стила, одлучила, одра̀стила, потрѓдила, прежѓвели, примѓрали, прогласѓло, прѓчали, про̀бала, прода̀вали, пома̀гали, помѓрао,

ра́дио труди́ла, труди́ли, ска́кали, ства́рали, ура́дили, поса́дили, прохóдали, упáлили.

4.4. СУДБИНА $\bar{\text{C}}$ АКЦЕНТА ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

Тип *в̄ч̄е*

Повлачењем дугосилазног акцента на претходни дуги слог добијен је дугоузлазни акценат, а постакценатски квантитет је накнадно редукован.

Гјд: *гла́ве, ћерке*; Гмн: *да́на, ћерки, ари, људи, Руму́на, Шва́ба*; презент: *в̄ку, об̄ку, об̄чем, живе*; перфекат: *ка́зо, мо́ро*.

Тип *в̄ч̄еш*

Дугоузлазни акценат се доследно јавља и у примерима са затвореном ултимом: *в̄чеш, гл̄дим, гл̄ду* (3. л. презента), *живим, личиш, об̄чем, ра́стеш, се́чем*.

Тип *вр̄шемо*

Исти акценат уз редуковање постакценатског квантитета јавља се и у примерима типа: *вр̄шемо, кра́демо, об̄чемо, пресв̄чемо*.

4.5. НЕАКЦЕНТОВАНИ КВАНТИТЕТ

Неакцентовани квантитет је у овом говору скоро је у потпуности укинут. Малобројни примери у којима су дужине сачуване јављају се у стабилнијим фонетским позицијама, најчешће на медијалним слоговима (*кр̄ећ̄емо, се̄ћ̄амо*) и финалним затвореним позицијама (*тр̄ун̄таш, в̄д̄з̄ач, њ̄ св̄ет*).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

На основу анализираниог материјала може се закључити да говор Дињаша (као и већ описани говор Рудне) представља новоштокавски говорни тип са елементима староштокавске акцентуације, који је захваћен процесом романизације. У говору је очигледан „процес ликвидације фонолошког тона“ са јасно назначеном тенденцијом неутралисања

некадашње изразите тонске дистинкције код дугих акцената, уз факултативну појаву акцената са силазном интонацијом уместо очекиваних са узлазном.⁷ Ивић сматра да је „сам процес неразликовања двеју интонација, силазне и узлазне, резултат општих интонационих прилика на чије је стварање утицао билингвизам (Ивић 1985: 158)

Тонска неутрализација прозодеме која је посведочена у великом броју примера уместо краткоузлазног акцената завређује посебну пажњу, па ће природа ове прозодеме и ареал који она обухвата бити предмет наредног истраживања, заснованог на методама акустичке фонетике.

Литература

- Бошњаковић, Вареника 2008: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*, Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад 2008, 219–230.
- Бошњаковић, Радан, 2010: Ж. Бошњаковић, М. Радан, *Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната*, ЈФ LXVI, 2010, 135–161.
- Веску 976: V. Vescu, *Govor banatske Crne Gore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIX/1, Novi Sad 1976, 115–172.
- Живковић 1976: М. Живковић, *О српским и хрватским говорима у Банату*, Сведочанства о српско(југословенско)–румунским културним и књижевним односима, Букурешт, 1976, 271–296.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам)*, СДЗБ XL, Београд 1994.
- Ивић 1990: П. Ивић, *Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у: О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ–Јединство, Београд–Приштина 1990, 189–198.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад 1985.
- Ивић 1956: Р. Ivić, *Jedna do skora nepoznata grupa štokavskih govora: govori sa nezamenjenim jatom*, Godišnjak filozofskog fakulteta, I, Novi sad 1956, 146–160.
- Милорадовић 2015: С. Милорадовић, *Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси*, Gwary Dzis – vol. 7 – 2015, s. 71–82.

⁷ Ивић наводи да је у румунском делу Баната овај процес радикалан (Ивић 1990: 191–192).

- Радан 2009: М. Radan, *Inovacije u srpskim govorima u rumunskom Banatu u svetlu jezičke interferencije (sa posebnim osvrtom na karaševske govore)*, у „Naučni sastanak slavista u Vukove dane“ 38/1, Beograd 2009, 289–302
- Ракић 1997: С. Ракић, *Извештај о дијалектолошком истраживању говора Батање*. Studia Slavica Hung. 42: 89–98.
- Ракић 1998, С. Ракић, *О говору Деске*, Studia Slavica Hung. 43: 23–38.
- Сикимић 2003: В. Sikimić: *Istraživanja srpskog/srpskohrvatskog jezika u Rumuniji*, *Lingvističke aktuelnosti* 10, Beograd 2003, <http://www.asusilc.net/aktuelnosti/?p=361>

Aleksandra Lončar Raičević

ACCENTOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SERBIAN DIALECTS IN ROMANIA

(Summary)

After the field research conducted in Banat region in Romania, that is in areas called Rudna, Dinjaš and Šeđurac, there has been collected a material for the analyses of the prosodic features of the dialects. The research itself represents a comparison between Serbian dialects in Banat region in Romania on one hand, and Banat speech of Šumadija-Vojvodina dialect and Smederevo-Vršac dialect on the other hand. In the crucial part of the research there is the analysis of the prosodic phenomena: placement of accent, quantity, quality and unaccented quantity, and, using the comparative method, the research confirmed the specificities of the idioms-similarities and differences between them.

Keywords: Serbian dialects in Romania, Banat region in Romania, prosody, accentological system.

